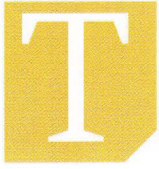

ERMENİCE 'TORUN'UN TÜRKÇESİ VAR MIYDI?

Geçen yıl sonunda bulunduğu söylenen ve 2013 Mart'ında duyurulan bir yazıt Türkçede 'torun' için bildiğimiz karşılıklara bir yenisini ekledi.

MEHMET ÖLMEZ

olmez.mehmet@gmail.com

Türk ve Moğol dilleri akrabalık adları konusunda belirli açılardan Hint-Avrupa dillerinden daha ayırt edici özellikler taşır. Türkçede amca, dayı varken bunu çoğu Avrupa dilinde göremeyiz. Yine ağabey, abla Avrupa dillerinin çoğunda “büyük erkek kardeş” ve “büyük kız kardeş” sözleriyle anlatılır.

Daha eskiye gidersek bu adlandırmaların daha da ayrıntılı olduğunu görürüz: eçi (ağabey), ini (küçük erkek kardeş), eke (abla), sinil (küçük kız kardeş). “Baba” için başlangıçta kaŋ görülürken özellikle 9. yüzyıl sonrası ata sözü ortaya çıkar.

Aynı durum “anne” için de geçerlidir. Başlangıçta yalnızca ög varken sonraları ana da görülmeye başlar. 12. yüzyıl itibariyle kaŋ ve ög, yerlerini tamamiyle ata ve ana'ya bırakır. Her iki sözcük de ses yinelemeleriyle türemiş olma ihtimallerini çağrıştırmaktadır. Ög'den geriye günümüz Türkçesindeki öksüz (eski şekli ögsüz, yani “anne-siz”) kelimesi kalmıştır. Kaŋ sözünden ise geriye bir şey kalmamıştır. Ancak 11. yüzyılda görülen kaŋdaş “babadan bir (kardeş)” yaşıyaydı bugün kaŋdaş olması gerekirdi. Türkçe sözlüklerde karşılaştığımız kaŋdaş “aynı soydan/

kandan olanlar” sözünün bununla ilgisi olamaz. Dil Devrimi sonrasına ait bir türetme olmalıdır. Zaman içerisinde Türkçe sözcüklerin yerini yakın etkileşim içerisinde bulunan dillerden alınma, esasen yabancı sözcükler doldurur: baba (Türkçesi kaŋ ve ata), enişte (Türkçesi yezne), zevc, zevce, damat vb.

Akrabalıkta en önemlisi, en yakınlarla verilen addır: bir evveli ve bir sonrası, yani baba ve anne, oğul ve kız. İki evveli, büyükbaba ve büyükanne çeşitlilik gösterir. Bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişir. Aynı durum iki sonrası için de geçerli.

Torun'u ifade etmekte kullanılan sözcükler tarih içerisinde çeşitlilik gösterir. Her şeyden önce bizim Türkçemizdeki şekil Ermeniceden gelir (թորն t'orin). Bu sözcük sadece Osmanlı tesirinde kalan Türk dillerinde, Kırım Tatarcası, Karayca (Tatarca aracılığıyla?), Tatarca ve Başkurtçada görülür.

Peki “torun”un Türkçe karşılığı yok muydu?

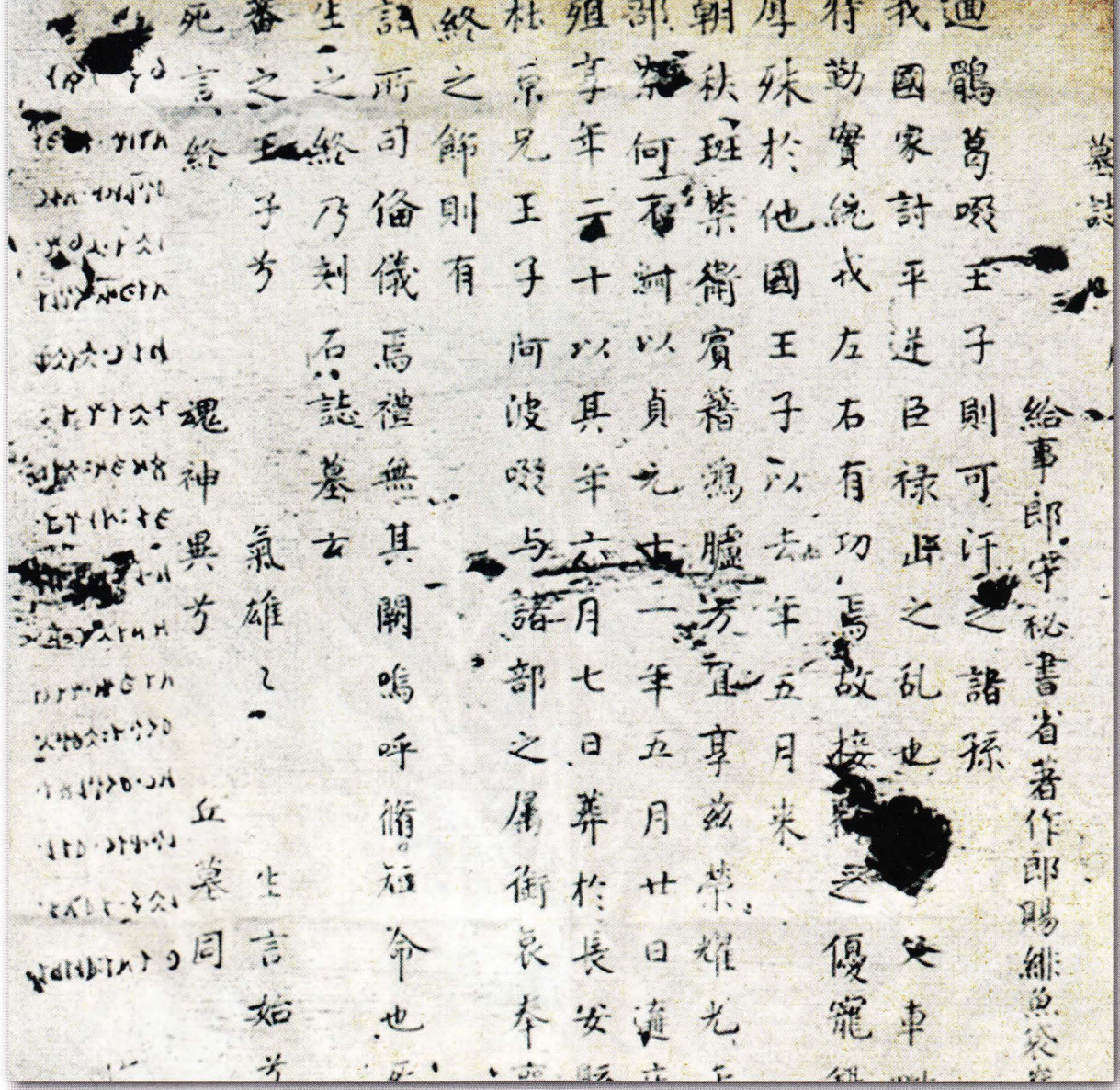
Akrabalık adları cinsiyet değiştirmemekle birlikte işlev değiştirebilir. “Ağabey” ve “amca”, “anne” ve “büyükanne”, “baba” ve “büyük baba” zaman ve bölge değiştikçe birbirlerinin yerine geçebilir. En eski kayıtlarda “torun” için kullanılan sözcük de böyle.

Runik harfli belgelerde, yazıtlarda kimi zaman “yeğen”, kimi zaman da “torun” olarak yorumlanan atı sözüyle karşılaşırız.

Bugüne kadar atı için beş kayıt vardı. Ancak geçen yıl sonunda bulunduğu söylenen ve 2013 Mart'ında duyurulan bir belge hem atı sözünün anlamını açık hale getirdi, hem de bilgilerimizi değiştirip ilavede bulundu.

Buna göre runik harfli Eski Türkçe yazıtlar Moğolistan, Güney Sibirya (Tuva'dan Dağlık Altay'a), İpek Yolu ve Kırgızistan ile, geçmişte ve bugün Türk halklarının ikamet ettikleri bölgelerle sınırlıydı. Oysa bu yeni belge Çin'deki Tang yönetimi sırasında başkent olan Xi'an yakınlarında Çinli arkeologlarca bulunmuştur.

Söz konusu yazıtın Çince kısmı uzun ve ayrıntılıdır. Uygurca yazıt ise daha kısadır. Türk yazıtlarından, 682-744 yılları arasında hüküm sürmüş (II. Doğu) Türk Kağanlığı yazıtlarından (en başta Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtları gelir) ŧ ve s harflerinin kullanımı başta olmak üzere bir-iki imla özelliğiyle tipik bir Uygurca yazıttır. Yazıtta yer alan lagzın yıl (domuz yılı) ifadesi Çince yazıttaki 貞元十一年 “Zhenyuan yılı, 11. ay” ifadesiyle açıklığa kavuşur. Bu Yağlakar hanedanının son yılına denk gelen

“domuz” yılıdır. Yazıt özelde Uygur tarihi, geneldeyse Türk tarih ve kültürü için çok önemli bir belgedir. Çince kısmının öteki belgelerle desteklenerek çalışılmasıyla yeni bilgiler edineceğimizi sanıyorum.

Bu belgeye göre kısaca Moğolistan'daki Uygur devletinin kurucusu olan Yağlakar hanedanından bir prens Chang'an şehrindeyken hastalanmış ve 20 yaşında vefat etmiştir. Çin İmparatoru onun için cenaze töreni düzenletmiş ve defnettirmiştir.

Metin şudur:

altı çavuş tegin oğlu, kan totok atısı, böğü bilge tenri kan inisi (Altı Çavuş Tegin oğlu, Han Totok torunu, Bilge Tengri Han'ın küçük erkek kardeşi).

Burada bizi ilgilendiren kısım 諸孫 zhusun, tek kelimeyle 孫 sun sö-

zütür. Bu sözcük Çince “yeğen” ya da başka bir anlamda olmayıp esasen “torun” anlamındadır. atı sözü İpek Yolu'ndan bize ulaşan Budist ve Maniheizt metinlerde ve sonraki dönemlerde karşımıza çıkmaz. Ancak Eski Türkçeden Moğolcaya geçmiş şekliyle klasik Moğolca metinlerde eçi olarak (Eski Türkçe atı > Mo. *açı > eçi) olarak kullanılmıştır. Günümüz Moğolcasında ise aç olarak görülür.

Kısaca söylemek gerekirse “torun” için başlangıçta Türkçe bir sözcük varken unutulmuş, yerini yaşanan bölgelere göre komşu dillere ait sözcükler ya da “balanın balası”, “oğulun oğlu”, “kızın kızı” gibi sözcüklere bırakırken bu söz Moğolcada Türkçeden alıntı olarak kullanılmaya devam etmiştir. ■

» Yeni bir yazıt daha bulundu

Çinli arkeologların yakın zamanda eski başkentleri Xi'an şehrinde buldukları ve Tang döneminde, 795 yılındaki bir mezarda bulunan Uygur şehzadesine ait bir yazıt...

Mehmet Ölmez

Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.